

**Teleradioýaýlymlarda Azlyklaryň
dillerini ulanmak boýunça
düzgünnamalar**

Garaşsyzlyk 2003

**Teleradioýaýlymlarda Azlyklaryň
dillerini ulanmak boýunça
düzgünnamalar**

Garaşsyzlyk 2003

Şu bukletde ýerleşdirilen habarlar erkin görnüşde göçürlip köpeldilip bilner;
Esaslara salgylanmak goldanylýar.
ISBN 90 – 7598908 – 3.

Goşmaça gerekli habarlar üçin:
Milli azlyklar baradaky Ýokary Komissarynyň Ofisine ýüz tutup bilersiňiz
Prinsessegracht 22
2514 AP The Hague
Tel.: +31 (0) 70 312 5555
Faks: +31 (0) 70 346 5213
Elektron poçta: hcnm@hcnm.org
www.osce.org/hcnm/

GIRIŞ

Ýewropada Howpsuzlyk we Hyzmatdaşlyk Guramasy (ÝHHG) 1992-nji ýylyň Gorkut aýynda Helsinkide kabul eden karary esasynda “Döräýjek konfliktleri mümkin boldygyça ir döwürde duýdurmak, döremezligiň önüni almak maksady” bilen Milli azlyklar baradaky Ýokary Komissar (MAÝK) wezipesini döretti. Şu ädim ozalky Ýugoslaviýada dörän ýagdaýlara jogap hökmünde bolup, köpleriň çen-çak etmeklerine görä wakalaryň Ýewropa döwletlerinde, esasanda demokratik jemgyýetçilik gurluşyna geçmekçi bolýan ýurtlarda gaýtalanma howpunyň bolanlygyny, munuň özi Ýewropa döwletleriniň ýolbaşçylarynyň we hökümetleriniň kabul edip, 1990-njy ýylyň Sanjar aýynda täze Ýewropa üçin Pariž Hartiýasynda berkidilen parahatçylyga ýetmek hem gülläp ösmeklik maksatnamasyna bolan ynamy puja çykarmagy ähtimaldy.

1993-nji ýylyň Türkmenbaşy aýynyň 01-inde ÝHHG-nyň Milli Azlyklaryň işleri baradaky Ýokary Komissary (MAÝK) wezipesine ilkinji bolup Maks wan der Stul bellenipdi. Niderlandyň Mejlisiniň deputaty, Daşary işler ministri, Birleşen Milletler Guramasynyň (BMG) hemişelik wekili bolup işlän döwürlerinde, şeýle-de köp ýyllaryň dowamynda hukuk goraýjylyk işini alyp barmagynda toplan baý iş tejribesine daýanyp, ol Azlyklar bilen Ýewropanyň dürli döwletleriniň merkezi edaralarynyň arasynda döreýän jedelli ýagdaýlaryny içgin synlamaga girişip, şolaryň jedelli ýagdaýlary ýitelig, güýçlenäýme howpunyň barlygy baradaky howatyrlý şahsy pikirini beýan edipdi. 2001-nji ýylyň Gorkut aýynyň 01-inde şol wezipä, ýagny, Milli Azlyklaryň işleri baradaky Ýokary Komissary wezipesine şwed diplomaty, ilçisi, Rolf Ekeus bellenildi. Kommunistik döwründen soňraky özgerişleriň geçen pillesinde Rolf Ekeus Ýewropadaky Howpsuzlyk we Hyzmatdaşlyk Konferensiýasynyň (ÝHHK) işewür gatnaşyjysy bolup, aýratynam Birleşen Milletler Guramasynyň (BMG) Yrak boýunça (ÝUNSKOM) ýörite komissiýasynyň Ýerine Ýetiriji başlyklyk wezipesini dolandyran mahalynda, 1991-1997-nji ýyllarda ýarag babatdaky inspektorlara ýolbaşçylyk eden döwründe ýaraglanlyş hem ýaragsyzlandyrylyş meseleleri sebitinde işläninde onuň ady has hem äşgär mälum bolupdy. Milli Azlyklar baradaky Ýokary Komissar “ýuwaş diplomatiýa” usulyny ulanmak bilen Albaniýa, Horwatiýa, Estoniýa, Gresiýa, Wengriýa, Gazagystan, Gyrgyzystan, Latwiýa, Ýugoslaviýanyň ozalky Makedoniýa respublikasy, Moldova, Romaniýa, Serbiýa we Montenegro, Slowakiýa we Ukraina, ýaly ondan-da gowrak ýurtlaryň problemalarynyň oňaýly çözümleriniň tapylmagynyň ugruna ymykly çykyp, şol işe çynlakaýdan girişipdi. Ol ilkinji nobatda döwletara dartgynlyklaryň, hat-da ýagdaýlaryň döremegine gönümel sebäp bolup biläýjek çeşmelere ünsüni bölüp, şonda bir ýurtda milli, ýa-da etniki toparlaryň san tarapdan köpüsini, beýlekisinde azyny döredýän wekillerine degişli

bolup, iki döwletiň hem hökümet bähbitlerine aralaşyp täsir ýetiräýjek meseleleri çintgäpnygtapdy. Dogrusyny aýtsaň, Ýewropanyň geçmişdäki taryhyny köp halatda hut şeýle dartgynlyklaryň getiren netijeleri kesgitleýdi.

Milli Azlyklara degişli bolýan oňuşyksyzlyk problemalary bilen meşgullanýan Milli Azlyklar baradaky Ýokary Komissar garaşsyz we tarapgöýlük etmän hyzmatdaşlyga taýyn tarap hökmünde çykyş edýär. Elbet-de oňa gönümel gözegçilik etmäge ygtyýar berilmedik hem bolsa, ol alyp barýan işinde ähli ýurtlarda ykrar edilen halkara normalara salgylanyp analiz geçirleninde, şolar ugrukdyryjy hem sazlaýjy pelle hökmünde kabul edilip, berilýän kesgitli maslahatlaryň teýini düzýär. Şunuň bilen baglanyşykda-da ÝHHG-niň ähli döwletleriniň özlerine kabul borçlaryny ýatlap geçmek wajypdyr – meselem, 1990-njy ýylda ylalaşykly kabul edilen adam ölçeglere babatdaky Kopengagen Konferensiýasynyň dokumentiniň I-nji bölümünde Milli Azlyklara degişli normalar jikme-jik beýan edilen; Şeýle-de, ÝHHG – gatnaşýan ähli döwletler Birleşen Milletler Guramasy (BMG) – tarapyndan kabul edilen adam hukuklary bilen bir hatarda azlyklaryň hukuklaryny hem berjaý etmäge borçlydyrlar; ÝHHG girýän ýurtlaryň aglabasy Ýewropa Maslahatynyň normalary bilen hem baglanyşyklydyr.

10 ýyldan-da gowurak wagtyň dowamynda geçirilen dartgynly lomaý işleriň netijesinde iş geçirilen köp sanly döwletlerde ünsi birsyhly özüne çekýän goýazy sowallaryň ençemesiniň üstüni açmagam Milli Azlyklary baradaky Ýokary Komissara başardypdy. Şolaryň arasynda – Azlyklaryň bilimi we şolara girýän şahslaryň milli özboluşlygynyň ýitirilmän saklanylmagy hem ösdürilip kämilleşdirilmegi üçin wajyp bolan zadyň – Azlyklaryň diliniň ulanylmagy ýaly sowallara-da degilip geçilipdi. Dörän köp sanly dürli ýagdaýlarda milli Azlyklaryň wekilleriniň hem döwlet dolandyrylyşyna gatnaşmaklary baradaky täsirli formalara degişli sowallar hem Ýokary Komissaryň öwran-öwran gozgan üçünji mowzugydyr. ÝHHG-niň çygyryndaky azlyklara muwapyk bolan hukuklary dogry hem yzygiderli amala aşyрма niýetinden ugur alan Milli Azlyklar baradaky Ýokary Komissary (BKHM)-ny goldamak we belli-belli meseleleri amala aşyrmaga niýetlenip döredilen, döwlete degişli bolmadyk Etnikiara Gatnaşyklar Fonduna (1993-nji ýylda döredilip, häzir ýatyryldy) ýüzlenip, ygtybarly maslahatdyr-teklipleriň üç bukjasyny işläp düzmek üçin halkara möçberinde ygtybarly ynam bildirilen garaşsyz ekspertleriň üç toparynyň çagyrylyp ýygnaýmagyny teklipl edipdi: **Bilim Sebitindäki Milli Azlyklaryň Hukuklary baradaky Gaaga Maslahatlary** (1996ý.); **Milli Azlyklaryň Dil baradaky Hukuklarynyň Oslo Maslahatlary** (1998ý.) we **Milli Azlyklaryň Jemgyýetçilik-Syýasy Durmuşa doly hem Ygtyýarly, Deň Derejede Gatnaşmagy baradaky Lund Maslahatlary** (1999ý.).

Hut şu maslahatlar hem soňra ençeme ýurtlaryň syýasy ýolbaşçylary bilen kanun çykaryjylaryna ugrukdyryjy nusga serişdesi hökmünde hyzmat edipdi. Şol maslahatlaryň tekstini (bir näçe dilde) MAÝK-nyň ofisinden mugt alyp bolar, şeýlede www.osce.org/hcnm/documents/recomendations salgysyndan elektron görnüşinde-de alyp bolar.

MAÝK-yň ünsüni özüne çekýän problemlaryň ýene biri - Azlyklaryň (diliniň) dilleriniň teleradioáýlymlarda kommunikasiýa serişdesi hökmünde peýdalanylmagy babatdaky meseledir. Döwletleriň birnäçesi diliň şeýle görnüşde ulanylmagyny çäklendirýän ýörite çäreler ulanyp (adatda halkyň “döwlet”, ýa-da “resmi”) diýilip kesgitlenilýän toparynyň dilinde gürlenilýänligi çäklendirilensoň, şeýle ýagdaý birnäçe döwletiň Azlyklarynyň arasynda nägilelik döretdi, çünki oňlanylmaýan çäklendiriji şeýle ýokuş çäreler iş ýüzünde gepleşikler geçirme mümkinçiliginiň örüsinini daraldýar.

2001-nji ýylyň Nowruz aýynda adam ölçegleri babatda öz pikirini aýtmaga doly erkinligiň berilmegine bagyşlanan ÝHHG-niň Goşmaça ýygnaýynda ÝHHG-a gatnaşýan birnäçe döwletleri “habar beriş serişdeleri we Azlyklar” diýen sowallar uly gyzyklanma döretdi. Şondan bir az soňrak, hut şol aýda delegasiýalaryň käbirisi Hemişelik maslahatda MAÝK-e we ÝHHG-niň köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň erkinligi babatdaky wekiline ýüzlenip, şol problemlara dykgatly üns berip, bilelikde garamaklaryny towakga etdiler. Şol aladalanmalara jogap bermäge ümzügini atan MAÝK-i diliň teleýaýlymlarda kommunikasiýa serişdesi hökmünde ulanylmagyny niýetlenip, biri-biriniň ýetmeziniň doldurýan iki sany paralel prosessiň başyny başlamak kararyna geldi. Birinji proses ÝHHG-niň çäklerindäki iş ýüzünde kakunçykaryjylygyň Syndan geçirilmesi boldy. Azmilletleriň diliniň teleradioáýlymlarda ugrukdyrylmasyndaky we peýdalanmasyndaky esasy faktlary (kanun- çykaryjylygyň düýp manysy, ugrukdyrylmasy we sud işiniň teý esasyny düzüjini) ýüze çykarylmalık niýetlenildi.

Ýokary Komissaryň haýyşy boýunça gözegçilik-deňeşdirijilikli kanunçykaryjylyk we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň sebitlerindäki syýasat programmasy (Wulfson kolleji, Oksford uniwersiteti) we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriň çäklerindäki kanunçykaryjy institut (Amsterdamyň uniwersiteti) taraplaýyn düzüldi. Gutarnykly netijede çykarylan barlagyň elektron görnüşlisini <http://www.ivr.nl/staff/mcgonagle.html> salgysyndan tapsa bolar. MAÝK-nyň birinji prosessi bilen gönümel baglanyşykly bolan aýratyn, (köpçülikleýin habar beriş serişdeleriň erkinligi babatdaky ÝHHG-niň Ofis wekili bilen içgin hyzmatdaşlykda) jogapkär halkara edaralary bilen gönümel baglanyşykda bileleýin geçirilen ikinji prosesde Halkara Hukuk dokumentleriň görkezmeleriniň kesgitli mazmunynyň (we

şoňa muwapyk bolan president-hukuklaryň hökmany suratda ýöridelme) hukugynyň analizlenilmesine girişdi. Şoňa-da şol jähitde doly hukukly halkara wekilleriniň we döwlete degişli bolmadyk edaralaryň hem-de erki derňewçileriň gatnaşmagyndaky ekspertleriň ilkinji maslahaty 2002-nji ýylyň Nowruz aýynda MAÝK-nyň çagyrmasy esasynda geçirilipdi. Ekspertleriň şondan soňky maslahaty 2003-nji ýylyň Oguz aýynda geçirilip, şonda hem taýynlanan dokumentleriň esasynda Azlyklaryň dillerini teleradioýaýlymlarda peýdalanmak baradaky ýüze çykarylyp hödürülenilýän pikirler ara alynylyp, işlenilip tasa getirildi. Şol işiň netijesinde-de 2003-nji ýylyň güýzünde garaşsyz ekspertler aşakdaky getirilip görkezilen teklipleri kabul edipdi.

Garaşsyz ekspert bolanlar:

Hanym Juliýa Apostl (Kanada), ýurist, Artikl 19, Birleşen Şalyk; d-r Ýelena Černýawska (Ukraina), SWE-niň meýilnamalarynyň ýolbaşçysy, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň soraglary babatdaky Ýewropa instituty, Germaniýa; hanym Mariýa Amor Martin Estebanez (Ispaniýa), Oksford uniwersitetiniň sosio-hukuk barlaglar Merkeziniň ylmy işgäri, maslahatçysy, Birleşen Şalyk; professor Karol Ýakubowiç (Polşa), ekspert, teleradio habar berilişiniň Milli Maslahaty, Polşa; jenap Mark Lattimer (Birleşen Şalyk), direktor, Maýnoriti Raýts Grupp International, Birleşen Şalyk; jenap Tarlak MakGonagl (Irlandiýa), ylmy işgär, redaktor, habar beriliş sebitiniň kanun çykaryjy Instituty (IWiP), Amsterdam uniwersiteti, Niderlandlar; professor Tom Moring (Finlýandiýa), sosial ylymlaryň şwed mekdebi, Helsinki uniwersiteti, Finlýandiýa; professor Monro Praýs (ABŞ), Kardozo adyndaky hukuk Mekdebi, New-Ýork, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň deňeşdirijili we syýasy sebitiniň programmasy boýunça sodirektor, sosio-hukuk derňewleriň Merkezi, Oksford uniwersiteti, Birleşen Şalyk.

Geçirilen iki maslahatlaryň işine we soňraky ylalaşyk proseslerine Ýewropanyň Maslahat Sekretariaty, Ýewropa Komissiýasynyň Ýuridiki gullugy, Baltika deňiz ýakasy döwletleriniň demokratiki ösüşi baradaky Maslahatynyň Komissarynyň ofisi we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň azatlygy (erkinligi) babatdaky ÝHHG-niň Wekiliniň ofisi ähmiýetli goşantlary girizdiler.

Azlyklaryň hukuk sebitindäki bar bolan standartlary, adam hukuklarynyň bir bölegi bolanlygy sebäpli, ekspertleriň özara maslahatynda ugrukdryjy zat hökmünde döwletlerde adam hukugy baradaky ähli borçlaryň berjaý edilmegini, şol sanda-da milletparazlyga ýol berilmezligini esas edip aldylar. Şeýle-de adam hukuklarynyň ählisiniň esasy matlaby şahslaryň deňlik şertlerinde doly hem erkin ösmelidigini göz önünde tutýar. Diýmek, ekspertler raýatlar jemgyýetiniň açyk hem çäýe hereketli

bolup, ähli şahslary, şol sanda-da Milli Azlyklaryň wekilleriniň hem şoňa goşulyp bilmeklerini nazarda tutupdylar. Mundan-da daşary haýaly hem adalatly demokratik dolandyrylyşyň maksady tutuş halkyň isleglerini we talaplaryny kanagatlandyrmak bolansoň, ähli döwletleriň baştutanlary özleriniň gol astyndaky raýatlaryň, şol sanda-da Milli Azlyklara girýän şahslaryň hem barysy üçin köpçülikleýin habar beriş serişdelerine bökdençsiz çemeleşipbilmäge mümkingadar oňaýly şertleri döredip, dürli görnüşdäki giňişleýin habarlardyr-ideýalary, maglumatlary, şol sanda-da öz ene dilinde alyp bilmegine giň ýol açar diýen çaklamalardan ugur alynypdy. Bu ýagdaý plýuralizmiň (öz pikiriňi aç-açan aýan etmek hukugy) prinsiplerinden, çydamlylygyň görkezilmeginden, gözyetimiň giňliginden, garaşsyz, açyk demokratik jemgyýetiniň esasy şertleriniň birisi hökmündäki aýratyn ornundan hem gelip çykýandyr.¹

Gaagada, Osloda we Lundda işlenilip düzülen we hödürlenen ozalky maksatnamalardan daşary, häzirki teklipe edilýänleriniň maksady Milli azlyklar bilen baglanyşykly bolan dartgynlyklaryň ýumşadylmagyna gönükdirilen kesgitli çäreleriň kabul edilmegini döwletleriň güýçlendirip, şonuň üstü bilen hem MAÝK-nyň esasy matlabyna, ýagny dawa-jenjelleriň turmagynyň öňüniň alynmagyna gönükdirilmäge-de niýetlenendir. MAÝK-nyň iş tejribesi hem muwapyk bolan halkara standartlar şeýle çäreleriň açyk hem şoňa dahylly bolan ähli taraplaryň gatnaşmagynda geçirilip, belli-belli talaplar toplumynyň hasabata alynlyp, jemgyýetdäki bar bolan dürli çemeleşmelerdir-garaýyşlary umumylaşdyrylyp birleşdirmäge-de gönükdirilýänligine şaýatlyk edýär. Bu bolsa sosial jemgyýetiniň döremegine ýardam edip, şony güýçlendirýär, berkararlandyrýär.

Ýöredilýän hukuklaryň mazmun-magadyny düşündürmek bilen Maslahat döwletlere halkara standartlaryň tertip-düzgünlerine we ruhuna muwapyk gelýän syýasatyň we kanunçykaryjylygyň işlenilip düzülmeginde çykarylmagyna iş ýüzünde kömek edip, şolaryň halkyň ähli gatnaklarynyň, şol sanda-da azlyklaryň hem talaplarynyň we bähbitleriniň aralmagyna layklanylyp, hiç bir raýatyň hukuklarynyň kemsidilmezliginiň üns merkezinden düşürilmezligini gazanmakçy bolýar.

Halkara standartlaryny yzygiderli şöhlelendirýän Maslahatlar dürli döwletlerdäki bolup geýän hakyky ýagdaýlardyr-wakalara çeyelik bilen öz wagtly seslenip, hat-da käbir dilleriň ýörgünlik babatynda juda ejiz gelip, ýöne şeýle bolsa-da şonuň hem ähmiýetiniň çişirilip kelle agyrdylýan wagtlarynyň, ýaramaz ýagdaýa, bulaşyga getirjek bolýanlaryň barlygyna garamazdan, dörän oňaysyz ýagdaýy öjükdiribermän,

¹ *Meselem, seret:Handisaýdyň Birleşen şalygyň garşysyna gozgalan Işine*, Ýewropa Kazyýetiniň adam hukuklary baradaky 1976-njy ýylyň Bitaraplyk aýynyň 07-sinde çykaran seriýasy A, № 24, § 49 kararına seret, Şeýle-de adam ölçegleri baradaky Kopengagen Maslahatynyň (1990) ÝHHG-na gatnaşýan döwletleriň demokrati we plýuralizm döwtalapyklary baradaky aýdan sözlerini saklaýan Dokumentiniň girişine seret.

sowukganlylyk bilen oňaýly çözülmegine mümkingadar tagallalarydyr-hereketleri edýär. Gelejekde maslahatlary kesgitli ýagdaýlarda ýüze çykaryp, döwlet işinde gözden geçirilip, hakykata laýyklandyrylyp getirilen nusgalaryň ulanylmagy üçin döwletleriň Azlyklaryň dilleriniň ulanyşy baradaky borçlarynyň amala aşyrylmagy barada birnäçe degerli teklpler hem edildi.

Düzgünnamalar okalar we häzirki zaman teleradioýaýlymlarynyň ösüş konteksti düzülende kommunikasiýa serişdelerinde birnäçe dilleriň ulanma mümkinçiligi artdyrylmagy bilen durmuşa hem geçiriler diýlip ynanylynýar. Teleradioýaýlymlaryň dürlüliginiň we garaşsyzlygynyň gülläp ösmekliginde erkin bazaryň wajyp rolunyň barlygy şol Maslahatda şöhlelendirilip, olar Azlyklaryň dillerini ulanmakda alan borçlaryny döwlet ýa-da hususy ýaýlymlar bölümleriniň üsti bilen iş ýüzüne geçirmek üçin dürli ugurlary hödürleýärler.

Düzgünnamalar (teklpler) dört sözbaşy bölünilip, şolarda umumy prinsipler, syýasat, azlyklaryň dilleriniň ulanylyşynyň ugrukdyrylyp goldalynmagy babatdaky on ýedi sany şahsy teklplere bölünilip getirilendir. Teklpleriň ählisi I-nji bölümde ýazylyp beýan edilen esasy prinsiplere laýyklykda düşündirilmelidir. II-nji bölümde şu sebite döwletleriň syýasaty we kanunçykaryjylygy işläp düzmeginiň zerurýetligi teklip edilip, şolara degişli muwapyk maslahatlar berilýär. Şeýle-de ugrukduylyp hem sazlaşdyrylyp ýolberilmesiniň käbir çäkleri hem kesgitlenilýär. Iň soňky bölümünde azlyklaryň dilleriniň goldalynmasynyň nusgasy hökmündäki ýollaryň hem käbir mysallary getirilip görkezilýär. Her bir teklibiň has jikme-jik düşündirilişi şuna goýulan goşmaça Düşündiriş ýazgysynda getirilip, şonda halkara standartlaryna muwapyk gelýän gönümel salgytlar hem görkezilendir.

Milli azlyklar baradaky Ýokary Komissar, Düzgünnamalaryň giňişleýin ulanylyp ýaýradyljaklygyna ygtybarly umyt baglaýar.

TELERADIOÝAÝLYMLARDA AZLYKLARYŇ DILLERINI ULANMAK BOÝUNÇA DÜZGÜNNAMALAR

I. ESASY ÝÖRELGELER

1) Pikirleriň erkin beýan edilmegi

Her bir adamyň, şol sanda-da Milli Azlyklara deňişlileriň hem öz pikirini erkin beýan etmäge bolan hukugy habarlary we pikirleri islendik dilde we görnüşde saýlap almaga, gözlemäge we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň gepleşikleriniň üsti bilen hiç bir bökdençsiz hem-de çäklendirilgisiz şertlerde aýtmaga mümkinçiliniň bolmagyndan ybaratdyr. Şol hukugyň amala aşyrylmagynyň çäklendirilmegi diňe Halkara Hukuklarynyň görkezmelerinde getirilen sebäpleriň esasynda geçirilip biliner.

2) Medeniýetiň we diliň dürlüligi

Döwletler dürli pikirleriň we habarlaryň erkin saýlanylyp alynmagyna hem dürli dillerdäki gepleşik arkaly berilmegine we kämilleşdirilmegine ýardam edýän şertleri döretmegiň üsti bilen kepillendirilmelidirler.

3) Özboluşlylygyň goralmagy

Her bir adam, şol sanda milli azlyklara deňişli bolan şahslaryň hem teleradio ýaýlymlarda dilini (dillerini) ulanmagyň üsti bilen özüniň özboluşlylygyny saklamaga hem ösdürmäge haklydyr.

4) Milletparazlygyň edilmezligi we deňlik

Her bir adam, şol sanda Milli Azlyklara deňişli şahslar hem hemmä deňişli bolan umumy deňlik we milletparazlyk edilmezlik şertlerinde teleradioýaýlymlar arkaly öz pikirini erkin aýtmaga, şeýle-de özüniň özboluşlylygyny ýitirmän saklamaga we ösdürmäge hukuklydyr. Zerur bolanda Milli Azlyklaryň dilleriniň teleradioýaýlymlarynda ulanylmagynyň deňliginiň üpjün edilmegine deňişli çürt-kesik aýratyn çäreleriň geçirilmegini hem döwletler göz önünde tutmalydyrlar.

II. SYÝASAT

- 5) Döwletler azlyklaryň dilini (dillerini) teleradioýaýlymlarda ulanmak baradaky Syýasaty işläp düzmelidirler. Şol syýasat Milli azlyklara degişli bolan şahslaryň talaplarynyň aşgär edilmegine esaslanyp, şolaryň özboluşlylygynyň saklanylmagyna hem ösdürilmegine gönükdirilmelidir.

Şol syýasat işlenilip düzüleninde Milli azlyklara girýän şahslaryň maslahatlaşmalar prosesine gatnaşmaga bolan hukugy üpjün edilmelidir we şeýle-de hökümetiň degişli institutlaryndaky we edaralaryndaky wekilçiliginde ýol berilmelidir.

- 6) Ugrukdyryjy garaşsyz edaralar döwlet syýasatynyň durmuşa girizilip amala aşyrylmagyna jogapkärdirlere. Şol edaralaryň gurnalynyşy çirksiz arassa bolmalydyr.
- 7) Döwlet syýasaty jemgyýetçilik gepleşiklerindäki habar beriş, magaryf, medeni we tomaşa maksatnamalarynyň ýokary hillileriniň çygyrynyň giňligini hem deňagramlylygyny goldap, Milli Azlyklaryň wekilleriniň isleg-talaplarynyň kanagatlandyrylmagyna-da matlaplandyrylmalydyr. Döwletler umumy habar beriş serişdeleriniň öz işini göwnejaý hem mandysyz berjaý edibilmegine ýardam edip, zerur bolanynda maliýe, tehniki we gaýry zerur şertleri hem döretmelidirler.
- 8) Döwlet syýasaty Milli azlyklara degişli şahslara telewideniýe we radio ýaýlymlary döredip we işledip, öz dillerinde gepleşik alyp barmaklaryna ýardam etmelidir.

III. UGRUKDYRYLYŞ

- 9) **Ugrukdyrylyp sazlamalara ýol berilişi**

Pikirleriň erkin aýdylmagyny, medeni we dil dürlüligini, medeni özboluşlylygy gorama we ösdürme, beýlekileriň hem hukuklaryny we mertebesini kemsitmän saklap goldama maksady bilen döwletler teleradio ýaýlymlary ugrukdyryp hem, sazlaşdyryp hem bilerler. Lisenzirlemäni (ýeňilleşdiriji rugsatnama) öz içine alýan ugrukdyrylyp şeýle sazlaşdyrylma obýektiv hem milletparazlygyň edilmesizlik şertlerinde esaslanan kanunda-da göz önünde tutulyp, azlyklaryň dilinde-de habar beriliş işi çäklendirilmeli däldir.

10) **Dilleriň ösdürilmegine ýardam etmek**

Teleradioýaýlymlarda dilleriň ulanylyşyny sazlaşdyryp, döwletler aýry-aýry dillerden peýdalanmany goldap bilerler. Bir, ýa-da birnäçe dili goldaýan çäreler beýleki diliň peýdalanylmagynyň bökdelinilip, çäklendirilmegine getirmeli däldir. Döwletler teleradio ýaýlymlarda haýsy-da bolsa başga bir diliň peýdalanylmagyny gadagan edip bilmeýär. Teleradioýaýlymlarda haýsy-da bolsa başga bir dili goldaýan çäreler Milli azlyklara girýän şahslary hukugyndan kesip kemsitmeli däldir.

11) **Ugrukdyrylyp sazlaşdyrmanyň laýyklandyrylyşy**

Haýsy-da bolsa islendik, şol sanda gadagan edýän normalar hem kanuny maksatlara gönükdirilip, şol maksatlaryň ölçeglerine bap getirilmelidir. Ugrukdyrylyp sazlaşdyrmanyň laýyklandyrylyşy kesgitlenilende köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň häsiýetine we sosial gurşawyň giňişleýin kontekstine (baglanyşygyna) degişli spesifiki faktorlar hasabata alynmalydyr. Şol faktorlar öz içine:

- Öz pikiriňi aýan edip erkin aýtmagyň, medeni we dil dürlüliginiň, medeni özboluşlygyň ýitirilmän saklanylyp hem ösdürilip kämilleşdirilmeginiň goralmagyna ýardam edýän habar berilişiniň deňagramlylygyna we hiline täsir ýetiräýjek ähtimallykly çäreleriniň **hil häsiýetini we maksatlaryny**;
- Medeni we dil dürlüligini, häkimetiň düzülişini we regional häsiýetlendirilişini öz içine alýan **syýasy, sosial, dini gurnalyşyny**;
- Jemgyýetçilik, hususy ýa-da daşary ýurt – ähli (umumymilli, regional we ýerli) derejedäki habar berilişiniň **sany, dürlüligi, habar berilişiniň ýaýlymynyň geografiýasy, häsiýeti, matlaplandyrylyşy we habar beriş hyzmatlaryna dilleriň elýeterlilik**i. Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň habarlaryny kabul edýän auditoriýalaryň maliýe çukdaýjylarynda – tehniki, sanyny we kabul etmek mümkinçilikleri şeýle hem ýaýlymlaryň hili, şol sanda-da ýeri we ýaýlymyň tory, maksatnamalaryň häsiýetleri göz önüne tutulmalydyr;
- Her bir (umumymilli, regional we ýerli) derejedäki geografiki jebislikde ýerleşip ýaşaýan auditoriýasynyň san ölçeglerini **hukuklaryny**,

talaplaryny, isleg-küýseglerini we agzalan auditoriýanyň(-laryň) häsiýetlerini öz içine alýar.

12) Terjime edilmäniň çäklendirilişi

Azlyklaryň dilindäki habar berilişlerinde terjime edilişe, gaýtalanylmagyna, sinhron terjimä we subtitrlere çendenaşa talaplaryň edilmegine, deňderejesizligiň goýberilmegine ýol berilmeli däldir.

13) Sepgitara teleradioýaýlymlar

Sepgitara teleradioýaýlymlar gönümel, şeýle-de gaýtalanylyp geçirilmelisi, ýa-da retranslýasiýa arkaly erkin kabul edilinişi dil prinsipi boýunça çäklendirilmeli däldir.

Azlyklaryň dilindäki daşary ýurtly teleradioýaýlymlaryň elýeterliligi hut şol ýurduň öz içinde-de gepleşikleriň şol dilde geçirilmeginiň ösdürilmegine ýardam etmek borjuny döwletiň üstünden aýyrman şol dilde berilýän gepleşikleriň kemeldilip azaldylmagy hem unalmaýar.

IV. AZLYKLARYŇ DILLERINIŇ GOLDANYLMAGY

14) Döwlet goldamasy

Azlyklaryň dilinde berilýän gepleşikler döwlet taraplaýyn goldanylmalydyr. Bu meseläni gepleşikleriň ýygjamlygyna bökdençsiz çemeleşmäniň üpjün edilmegi, maliýeleşdirilmegi, şeýle-de azlyklaryň dilinde gepleşikleriň geçirilmegi üçin zerur bolan hünärmen işgärleriň sanynyň artdyrylmagy hem taýynlanylmagy arkaly çözüp bolar.

15) Gepleşiklere çemeleşipbilinme

Döwletler Azlyklaryň dilinde geçirilýän gepleşiklere ýeterlik derejede çemeleşmäni, şol sanda-da gepleşigiň ýygylygyna, gepleşik toryny üleşdirme we gepleşik geçirýänleri taýynlama hem goldama arkaly üpjün etmelidirler. Şonuň bilen baglanyşykda Milli Azlyklaryň sany, şolaryň toparlanyp ýaşayan ýeriniň geografiýasy we talaplary bilen bähbitleri hem aralyp, üns merkezinden düşürilmeli däldir.

Azlyklaryň regional ýa-da çäkli ýerlerdäki geçirilýän gepleşiklere elýeterligi maksatnamalardaky umumy milli gepleşiklerden Azlyklaryň, şol sanda-da şolaryň pytraňny ýaşaýanlar hem dillerindäki gepleşikleriň geçirilmeginiň ýatyrylyp galdyrylmagy, kesilmegi unalmaýar, aklanylmaýar.

A. GEPLEŞIKLERIŇ ÝYGYLYGY

- Lisenziýalar (ýeňilleşdiriji rugsatnamalar) gowşurylynynda döwletler Azlyklaryň dilinde doly göwrümlü, ýa-da bölekleýin gepleşikleriň geçirilme mümkinçiligini gözden salman, gepleşikler ýygylygyndan ýetdik paýy bölünlip berilmelidir.
- Ulanylyşdaky ýygylyklaryň sanynda tehniki çäklendirmeler bar bolsa, ýa-da köpçülikleýin habar beriş serişdelerini öz hasabyna saklamaga toparlaryň ýeterlik serişdesi bolmanynda döwletler dilleriň birnäçe toparynyň gepleşikleriniň bir zolakda berilme mümkinçiligini nazarda tutup, “açyk kanallary”, ýagny şol bir ýygylygyň çägendäki maksatnamalarda bölünip berilmegine mümkinçilikler döretmelidirler.

B. ÝAÝLYMÇYLAR

- Döwletler Azlyklaryň dilinde gepleşikleriň geçirilmegini üpjün etmek maksady bilen, döwlet hem jemgyýetçilik ýaýlymlary geçirýänlerden deňişli talaplary etmelidirler.
- Azlyklaryň dillerinde ýaýlymlary geçirýän hususy köpçülikleýin habar beriş serişdelerini oňaly şertleri döretmek üçin (maliýe we gaýry goldawlar) döwletler şolary hormatlap sylaglamak, höweslendirmek üçin zerur bolan mümkinçilikleriň gözlegine-de çykmalydyrlar. Şony lisenziýa gowşurmak arkaly, meselem hyzmat edişiniň netijeleri boýunça ýa-da arza bilen ýüzleneniniň teklibine jogap hökmünde-de gazanyp bolar. Azlyklaryň dillerinde gepleşik geçirýän köpçülikleýin habar beriş serişdelerini döwletler bäsleşik kanundyr-şertleriniň talaplaryndan azat edip, şolary belli administratiw-ýurokratik çekeleşmelerden dundarýan aýratyn amatly şertleri döredip biler.
- Azlyklaryň dillerinde ýaýlymlaryň alnylyp barylmaýan ýagdaýynda we sonuň zerurýetligi döräp ýüze çykanynda, döwlet şolaryň döredilmegine döwtalap bolup, şol işiň ugrukdyrylmagyny tizleşdirip biler.

C. GEPLEŞIKLERIŇ TORY

Döwletler azlyklaryň dilinde geçirilýän gepleşiklere goýberilýän wagtyň möçberiniň we maksatnamalaryň efire çykarylýan wagtyň Milli azlyklara degişli adamlaryň sanyny we toparlaýyn jebis ýerleşip ýaşayan ýeriniň geografiýasyny şöhlelendirip, adamlaryň talaplaryna we bähbitlerine laýyklyk muwapyk getirilmegini gazanmalydyrlar. Şeýle-de uly bolmadyk toparlaryň öz dilindäki teleradio ýaýlymlaryna talaba laýyk çemeleşibilmegini üpjün etmek üçin wagtyň az möçberine we maksatnamalaryň efire çykarylýan belli wagtyna ünsüň bölünmegi hem zerurdyr. Şu maksatlara lisenziýlemäniň, şol sanda-da Azlyklaryň dilinde goýberilýän maksatnamanyň uzaklygyny hem efire çykarylýan wagtyň öňünden gepleşik wadalaşma arkaly hem çözüp bolar.

16) **Jemgyýetçilik maliýeleşdirilmesi**

Döwletler azlyklaryň dilinde geçirilýän gepleşiklere maliýe kömegini ýetirip, goldama mümkinçiligine-de garamalydyrlar. Muny gönümel pul kömegini ýetirmek, maliýe hem salgyt babatlarda amatly şertleriň döredilmegi we lisenziýanyň göwşurylmagy ýa-da özgerdilmegi esasynda salgytlaryň belli görnüşlerinden boşatmak arkaly gazanyp bolar. Täsirli göwnejaý üpjün edilmegi azlyklaryň gepleşiklerini geçirýänleriň (az sanly jemgyýetlerde) abzallaryň, şolaryň umumy sanyna bap gelmeýän möçberdäki göterimiň göwşurylmagyny we maliýeleşdirilmegini talap edýmegi hem mümkindir. Döwletler azlyklaryň dillerinde audiowizual işleriň döredilmegini hem ýaýradylmagyny sylaglap höweslendirmäniň üsti arkaly şoňa ýardam edip, hatda maliýe kömegini hem bermelidirler.

17) **Kadrlaryň potensialyny hem taýynlanlymagyny tijendirmek**

Döwletler Azlyklaryň dilinde gepleşikler geçirýän köpçülikleýin habar beriş serişdeleri üçin kadrlaryň köpeldilmegine ýardam etmelidirler. Muny Azlyklaryň dilinde ýazylan materiallary öz ýurduň we daşary ýurtlaryň içinde ýaýratmak arkaly tehniki goldawy bermegiň üsti bilen gazanyp, Azlyklaryň dilinde döwletara gepleşikleriň geçirilmegine-de hemaýat etse bolar. Mundanda daşary döwletler Azlyklaryň dilinde gepleşikler geçirýänleriň köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde işläp bilmegi üçin zerur bolan işgärleri okadyp taýýarlamak mümkinçiliklerine-de ser salyp, ünslerini bermelidirler.

TELERADIOÝAÝLYMLARDA AZLYKLARYŇ DILLERINI ULANMAK BOÝUNÇA DÜZGÜNNAMALARA DÜŞÜNDIRILIŞ ÝAZGYSY

Goşmaça bolan şu ýazgy düzgünnamalaryň esaslandyrylan wajyp halkara standartlarynyň gözden geçirilip düzülen gysgaça synydyr.

I. ESASY ÝÖRELGELER

- 1) **Öz pikiriňi erkin beýan etmäge** bolan hukuk, hukuklaryň halkara goralýş kadasynyň düýp özenidir. Şu her bir ynsanyň häkimet tarapyndan bökdençsizlikli hem döwlet serhetlerine baglanyşyksyzlykly ýagdaýynda habarlary we ideýalary alyp hem ýaýradyp bilmek hukugynyň berilýänligini öz içine alýar. Şol 1948-nji ýylda Adam Hukuklarynyň Ähliumumy Beýannamasynyň 19-njy maddasynda (AHÄB), Halkara Paktyň Raýatlyk hem Syýasy Hukuklarynyň 1966-njy ýyl (HPRSH) 19-njy maddasynda we Adam Hukuklarynyň Esasy Azatlyklarynyň Goralýşy baradaky Ýewropa Konwensiýasynyň 10-njy maddasynda berkidilendir 1950 ý.(AHÝK). Meselem, HPRSH-nyň 19-njy maddasynyň 2-nji we 3-nji bölümlerinde görkezilişine görä:
 2. Everyone Her bir adamyň öz pikirini erkin aýtmaga hukugy bardyr; şol hukuk dürli görnüşdäki habarlary we ideýalary gözlemäniň, almanyň we şolary döwlet serhetlerine baglanyşyksyz dil, hat, metbugatyň üsti, ýa-da aýdylyşynyň çeper görnüşlisinde we gaýry usullar arkaly meýletiň saýlanylmagynda ýaýradylma hukugynyň barlyny öz içne alýar.
 3. Şu maddanyň 2-nji punktynda getirilip görkezilen hukuklardan peýdalanmak üstüne aýratyn borçlary we jogapkärçiligi ýükleýär. Diýmek, şol käbir çäklendirmeler bilen hem baglanyşykly bolup, ýöne şolar kanun tarapyndan berkidilip:
 - (a) beýleki şahslaryň sylanylmagy we sarpasynyň tutulmagy;

- (b) döwletiň howpsuzlygynyň, jemgyýetiň düzgün-tertipleriniň (*ordre public*), ilatyň süňni we ahlaky saglygynyň goralynmagy üçin hökmany edilmelidir.

HPRSH-nyň görkezmelerine gözegçilik etmek üçin döredilen BMG-nyň adam hukuklary baradaky Komiteti №10 Umumy düşündirişiniň (1983) 19-njy maddasynda öz pikiriňi beýan edip, erkin aýdyp bilmek baradaky hukuk diňe bir habarlary gözläp tapmaga hem saýlap almaga hukuk bermän, eýsem-de bolsa şol hukukdan islendik serişdäniň üsti bilen peýdalanyp bilmek hukugyny hem berýändir AHÝK-a gezek galanynda bolsa Adam Hukuklary baradaky Ýewropa Kazyýeti *Oberşilkiň Awstriýa garşy* gozgalan işinde (1991-njy ýylyň Magtymguly aýynyň 22-sinde çykaran Seriýasy A, № 204, §57 kararynda) we *Autronik AG-iň Şweýsariýa garşy* gozgalan işinde (1990-njy ýylyň Magtymguly aýynyň 22-sinde, Seriýasy A, № 178, §47 kararyndaky) getirilip görkezilen 10-njy maddasy diňe bir ýüze çykarylan ideýalaryň we habarlaryň düýp özenini goraman, eýsem-de bolsa şolaryň berlişiniň (ýetirilişiniň) usulynydyr - görnüşini hem goraýandyr. ÝHHK/ÝHHG-niň çäklerindäki Kopengagen Maslahat konferensiýasynyň adam ölçegi baradaky ÝHHK 1990 ý. (Kopengagen dokumenti, §9.1) we şoňa gatnaşýan döwletleriň medeni mirasy baradaky Krakow simpoziumynyň dokumenti – ÝHHK, 1991 ý. (Krakow dokumenti, §6.1) dünýägaraýyşlaryň ýüze çykarylyp, äşgär edilmegine erkinlik hukugynyň berilýänligini tassyklaýar. Kopengagen dokumentine degişlilikde bolsa Milli Azlyklardan bolan şahslaryň hususy we jemgyýetçilik durmuşynda ene dilinden peýdalanyp, erkin gürlemäge (§32.1), şeýle-de habarlary ýaýratmaga, şolara öz islegli arkaýyn çemeleşibilme we ene dilinde habar alyşma hukuklary bardyr (§32.5) diýilýär.

Birleşen Şalygyň garşysyna gozgalan Hindisaýdyn işinde (1976-njy ýylyň Bitaraplyk aýynyň 07-inde çykaran Seriýasy A, № 24, §49 kararynda) adam hukuklary baradaky Ýewropa Kazyýeti AHÝK-nyň 10-njy maddasynda soňraky düşündirişlerini beripdi: “Sözlemägedir - öz pikiriňi beýan etmäge bolan erkinlik (demokratiki) jemgyýetiň esasy direg-tekgeleriniň biri bolup, şonuň ösüp kämilleşmeginiň we her bir şahsyň özüni iş ýüzünde görkezibilmeginiň düýp-teýini emele getirýän şertdir. 10-njy maddanyň 2-nji bölümüniň talaplary berjaý edilende bolsa, şol diňe bir adaty ‘habarlary’ we ‘ideýalary’ ulanmaga ýol bermän, eýsem-de bolsa jemgyýetiň ýeke bir hoşallyk bilen kabul edýän, ýa-da ýokuş görmän üns berilmä mynasyp däl diýilýänlerini däl-de, hatda göwne degýän, geň-taň gördürüp aljyradýan, ýa-da döwletde we ilatyň haýsydyr bir böleginde howsala döredip kalplarda gozgalan turuzýanlary üçinem ulanarlyklydyr. Şuny ‘demokratik jemgyýetiň’ şolarsyz bolubilmejek

düzümleri bolan plýuralizmy, çydamlylyk görkezilmegi we aýklygam talap edýär. Bulardan-da daşary şu sferada ulanylýan islendik 'formallygyň', 'şertiň', 'çäklendirilmäniň', ýa-da 'temmi berilip jezalandyrylmanyň' ählisi göz önünde tutulýan kanuny matlaplara deňderejeli suratda bap getirilmelidir.”

- 2) Ykdysadyýet, Medeni we Sosial Hukuklar baradaky Halkara Paktynyň (YMSHHP) 15(a) maddasyna baglylykda 1996 ý. şoňa gatnaşan döwletleriň ählisi her bir adamyň medeni durmuşa gatnaşmaga hukugynyň barlygyny unap makullaýar. HPRSH-nyň 27-nji maddasy şol sanda azlyklaryň wekilleriniň öz medenýetinden, şeýle-de ene dilinden şol toparyň beýleki agzalary bilen bilelikde şärikli peýdalanybilme hukuklaryny hem gorayar. Teleradioýaýlymlarda **diliň hem medeniýetiň dürlüligini** şöhlendirip, plýuralizmyň goralynyp berjaý edilmegi pikirleriň erkin beýan edilmegine bolan hukugyň zerur düzümidir. ÝUNESKO-nyň 2001-nji ýylda medeni dürlilik baradaky çykaran Ähliumumy Beýannamasynyň 2-nji maddasyna degişlilikde medeni plýuralizmyň üpjün edilmegine gönükdirilen syýasat medeni dürliligiň durmuş ýüzünde hakykatdanam barlygyny tassyklap şöhlendirýär. Beýannamanyň 6-njy maddasynda medeni dürliligiň kepillendirilmegi, şol sanda-da pikirleriň erkin aýdylmagynyň, habar beriş serişdeleriniň plýuralizmlylygynyň we köpdilliliginiň üsti arkaly amala aşyrylýanlygy hem belleniýär. *Informationsferaýns Lentia we beýlekileriň* Awstriýanyň garşysyna gozgalan Işinde (1993-nji ýylyň Sanjar aýynyň 24-inde çykaran seriýasy A, № 276 kararynda) Adam Hukuklary baradaky Ýewropa Kazyýeti pikirleriň erkin aýdylmagy üçin plýuralizmyň örän wajyplygynam nygtapdy. Şol işde Kazyýet jemgyýetde ähliumumy gyzyklanma döredýän habarlary we ideýalary almaga bolan hukugyň goralmagynyň “ýokary kepillendirijisi döwlet bolan plýuralizmsyz şolary üstünlikli çözübem, üpjün edibem bolmaýanlygyny (38-nji paragrafynda) belläpdi. Şu görkezme habar beriş maksatnamalarynyň diýseň giň auditoriýalysy bolan audiowizual habar beriş serişdeleriniň ýaýlymyndaky wajyplygy, adalatlylygy hasam düşnükli äşgär edilýär.” Hut şol jähtden Ýewropa maslahatynyň Çarçuwaly konwensiýasynyň 9(4) maddasynda Milli azlyklaryň goralmagy barada 1994-nji ýylda (Çarçuwaly konwensiýasyna) gatnaşýan döwletlerden “Milli azlyklara degişlileriň habar beriş serişdelerine gatnaşybilmesini ýeňilleşdirýän çydamlylygy hem plýuralizmy üpjün etmek üçin degişli çäreleriň görülmegini” talap edipdi.

Ýewropa konwensiýasynyň 10-njy maddasynyň esasynda Serhet Çäklerinden daş Çykarylýan Telegörkezilişiniň (SÇÇT) 1989 ý. (2002-nji ýylda özgerdilip üsti doldurlan) ulgamlaryna gatnaşýan **köpçülikleýin habar beriş**

serişdeleriniň plýuralizmnyň howp astyna salynmazlygy üçin zerur bolan çäreleriň görülmelidigi hem goşmaça bellenişdir. 1982-nji ýylda Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komitetiniň hususy pikirleri bökdençsiz hem aç-açan beýan etmäniň we habar berilişiň erkinligi baradaky kabul eden beýannamasyndaky II(d) maddasynda “ideýalaryň we pikirleriň dürlüligini şöhlelendirmäge mümkinçlik berýän garaşsyz hem özbaşdak habar beriş serişdeleriniň giňgöwrümlisiniň döredilmegini gazanmagy” maksat edindi. ÝHHG gatnaşýan döwletleriň Krakow dokumentiniň 6.2 paragrafynda döwlete degişli bolmadyk teleradioýaýlymlaryň dürlüligi “çeper hem medeni pikirleriň beýan edilip aýdylmagynda plýuralizmyň we erkinligiň üpjün edilmegine has netijeli ýardam ýetirjekligine” ygtybarly ynam bildiripdiler.

3) Milli Azlyklara degişli şahslaryň dil (ýa-da gaýry) özboluşlylygynyň goralmagyna gönükdirilen döwlet borçlary ençeme halkara-hukuk dokumentlerinde we adam hukuklary baradaky Ýewropa Kazyýetiniň iş tejribesinde hem berkarar edilip berkidilendir. Milli Azlyklara, ýa-da aýry-aýry etniki, dini toparlara we dil tarapyndan azlyklara girýänleriň hukuklary barada BMG-nyň beýannamasynyň 1-nji maddasy aýratyn hem durnuklydyr (BMG-nyň azlyklar üçin beýannamasy) 1992 ý.:

1. Döwletler öz territoriýasynda Milli Azlyklara ýa-da etniki, medeni, dini we dil taýdan azlyklaryň arkaýyn hem parahat ýaşamagyny hem-de özboluşlylygyny gorap, şol özboluşlylygy ösdürip kämilleşdirmäge gönükdirilen şertleri döredýänleri sylaglap höweslendirýär.
2. Şol matlaba ýetmek üçin döwletler degişli bolan kanunçykaryjylygy we gaýry çäreleri amala aşyrýarlar.

4(2) madda “döwletler Azlyklaryň milli kanunçylyklary bozup, halkara normalaryna garşy gelýän çürt-kesik hereketlerinden gaýry, olaryň öz aýratynlyklary barada aýtmak, öz medeniýetini, dilini, dinini, däp-dessurlaryny gorap ösdürmek, üçin amatly şertleriň döredilmegini göz önünde tutýar”. BMG-nyň 1989-njy ýylda geçiren Konwensiýasynyň Çagalar Hukugy babatdaky 17(a) maddasynda şoňa gatnaşan döwletlerden Konwensiýanyň bilim beriş sebitlerindäki matlabyňa laýyklykda, şol sanda-da 29-njy maddada berkar edilen çaganyň medeni özboluşlygyna we diline aýaw-sarpaly çemeleşip garalma terbiýesiniň berilmegini, Konwensiýanyň “Habarlaryny we materiallaryny ýaýradýan köpçülikleýin habar beriş serişdelerini sylaglamaklaryny” gatnaşýan döwletlerden hem talap edýär. Çarçuwaly

konwensiýasy hem şol düzgüni jikme-jik gaýtalaýar. Çarçuwaly konwensiýasynyň giriş bölümünde plýuralistiki we hakyky demokratiki jemgyýet Milli Azlyklara girýän her bir şahsyň diňe bir dil özboluşlylygyna sarpa goýulman, eýsem-de bolsa “şol özboluşlylygy ýüze çykaryp görkezibilmegi, ýitirmän saklamagy we ösdürip kämilleşdirmegi üçinem zerur bolan şertleri döretmelidir” diýilýär. Şol dokumentiň 5(1) maddasynda Milli Azlyklara degişli şahslar üçin “şolaryň özboluşlylygynyň elementleriniň (düzüjileriniň) ýitirilmän saklanylmagy” şol sanda dilleriniňem saklanylmagy üçin taraplaryň gerekli şertleriň döredilmegine ýardam etmelidigini hem borçly edýär. 1986-1989-njy ýyllardaky Ýewropa Howpsuzlygy we Hyzmatdaşlygy baradaky Maslahatynyň 1989-njy ýyldaky Wena duşuşygyndaky jemleýji dokumentine laýyklykda gelejekki ädimleriň çäklerinde (Wena dokumenti, prinsipler, paragraf 19) Kopengagen dokumenti (paragraf 32-33) we 1991-nji ýyldaky Milli Azlyklar baradaky sowallar barada Ženewada geçirilen ÝHHK-niň ekspertleriniň Maslahatyndaky Dokladynda (Ženewa dokumenti, III we IV bölümleri) ÝHHG-a gatnaşýan döwletler Milli Azlyklaryň özboluşlylygynyň, şol sanda-da diliniňem goralma borçlaryny öz üstlerine aldylar.

- 4) Milletparazlygyň gadagan edilmegi, şol sanda-da dil alamaty babatda-da halkara adamperwerlik kanunyň prinsipleriniň esasy düzüji bolup durýar. Milletparazlygy gönümel gadagan edýän halkara-hukuk dokumentleri öz içine: AHÄB (2-nji madda); HPRSH (2(1) we 26) maddalary; ÝMSHH (2(2)) maddany; BMG-nyň azlyklary baradaky beýannamasynyň (2(1)) maddasy; AHÝK (12-nji protokolynyň 14 we 1 maddalary) hem-de Ýewropa Soýuzynyň Hartiýasynyň esasy hukuklar baradaksyny (21-nji madda) alýar. Hut şulara çalymdaş borçlary ÝHHG-nyň dokumentlerinden hem: Jemleýji Helsinki aktynda – 1975 ý. (VII prinsip) we Wena dokumentinde (prinsipler, 13.7 paragraf) tapsa bolar. Ýöne şol bir wagdta bolsa Kopengagen dokumenti “islandik görnüşdäki milletparazlykdyr-jynsparazlygy” düýbünden gadagan edýär (paragraf 5.9).

Milletparazlygyň edilmezlik prinsipi dürli ýagdaýdaky adamlara dürli nazardan garalyp gatnaşylmalydygyna borçly edip, şonuň üsti arkaly hem **hakyky deňligiň** üpjün edilmegini gazanylýar. Meselem, Wena dokumentiniň (prinsipler bölümündäki 19 paragrafy) ÝHHG-na gatnaşýan döwletleri Milli Azlyklara “doly deňligiň” berilmeginiň üpjün edilmegine borçly edilýär. Gatnaşyklar ýörelgesinde milletparazlygyň bolmazlygy üçin şol esaslandyrylan hem hukuga laýyk getirilen şertlere esaslandyrylyp, we kanuny maksatly bolup, aragatnaşygyň saýlanyp alynan ýörelgeleri bilen ýetilinişjek bolunýan matlabyň aralygynda deň derejeli pähimliden düşbülükli gatnaşyklar

saklanylmalydyr. BMG-nyň adam hukugy Komitetiniň milletparazlygyň edilmezlik şertiniň umumy tertipdäki 18-nji belgilerinde (1989) we adam hukuklary baradaky Ýewropa Kazyýetinde, meselem, şonuň Belgiýadaky diller Işi babatda diller bilen baglanyşykda esaslandyryjy karary (1968-nji ýylyň Gorkut aýynyň 23-i, seriýasy A, №6 kararynda) ara alynylyp maslahatlaşyldy.

Milletparazlygyň edilmezlik prinsipi Milli Azlyklaryň hakyky deňliginiň (*de facto*) berkarar edilmegini tizleşdirmäge gönükdirilen **ýörite we çürt-kesik** çärelerden peýdalanylmagyny hem öz içine alýar. Şu konsepsiýa 1965-nji ýylyň Halkara konwensiýasynyň 1(4) we 2(2) maddalarynda jynsparazlygyň ähli görnüşleriniň, 1979-njy ýylyň Konwensiýasynyň 3-nji we 4-nji maddalarynda bolsa zenanlaryň garşysyna gönükdirilen milletparazlygyň düýp-teýkary bilen ýok edilmelidigi baradaky görkezmelerinde şu sowallara buýtar-suýtarsyz dogry hem gönümel garalýar. Kopengagen dokumentiniň 31-nji paragrafynda ÝHHG-a gatnaşýan döwletler “zerur bolan pursatda Milli Azlyklara girýän şahslaryň beýleki raýatlar bilen birlikde doly deňhukuklylygyny we esasy azatlygyny bermek hem şolardan bökdençsiz peýdalanyň bilmegini kepillendirmek maksady bilen ýörite çäreleriň görülmek borçlaryny öz üstlerine aldylar.” BMG-nyň beýannamasynyň azlyklar baradaky 4(1) maddasynyň mazmunynda-da ýökarkylara meňzeş ýagdaýlar getirilip, “döwletler şu zerurýetligi döräninde azlyklaryň hem öz adam hukuklaryndan we esasy azatlygyndan hiç bir päsgelsiz hem-de milletparazlyksyz, kanun önünde doly hukuklylygyň esasynda täsirli peýdalanyň bilmekleri üçin degişli çäreleri görüljekdigi” nygtalynýar. Çarçuwaly konwensiýasynyň 4(2) maddasynda hem Milli Azlyklaryň aýratyn ýagdaýdalygy degişli derejede hasaba alynylyp, şol şahslaryň doly we hakyky deňlikden bökdençsiz peýdalanmaklaryny goldaýar. 1992-nji ýylda regional diller we Milli Azlyklaryň dili baradaky Ýewropa Hartiýasynyň 7(2) maddasynda (Diller Ýewropa Hartiýasy) azlyklaryň dilleriniň deňhukuklylygynyň gazanylmagyna gönükdirilen çärelere milletparazlyk edilýär diýilen galp düşüňjä baha berilip garalmaly däl diýilip ikerjeňlenilmän, gönümel manysynda aýdylýar.

II. SYÝASAT

- 5) ÝHHG-a gatnaşýan döwletler öz territoriýasynda Milli Azlyklara girýänleriň diliniň we özboluşlylygynyň goralmagyny we şony höweslendirmäge zerur bolan şertleriň dördilmek borçlaryny öz üstüne aldylar. (Kopengagen dokumenti, paragraf 33). Çarçuwaly konwensiýanyň 5(1) maddasynda-da hut şoňa meňzeş borçlaryň alynanlygy getirilip görkezilýär. Çarçuwaly

konwensiýanyň 9(4) maddasy hem “Milli Azlyklaryň habar beriş serişdelerine çemeleşmesini ýeňilleşdirmek üçin çydamlylyk görkezilmeligi we medeni plýuralizmyň üpjün edilmegini höweslendirmek maksady bilen taraplardan degerli çäreleriň görülmegini talap edýär”. Dilleriň Ýewropa Hartiýasynyň 7(1) maddasy, (özleriniň kanunçykaryjylygyndaky we iş tejribesindeki alyp barýan syýasatynda), şol sanda-da “regional dilleriň we azlyklaryň dilleriniň ýitirilmän saklanylmagyny goldamak maksady bilen” we “regional dilleriň hem az milletleriň dilleriniň gürleýiş dilleriniň jemgyýetçilik we hususy durmuşda ulanylmagyna itergi bermäge ýa-da sylaglap höweslendirmäge zerur bolan aýgytly çäreleri geçirmeklerini” talap edýär. 7(3) madda-da taraplar “ýurduň ähli dil toparlarynyň arasynda özara düşünişilmekligi berkidýän köpçülikleýin habar beriş serişdelerini goldap höweslendirmek” borjuna hem öz üstlerine aldylar. Çaganyň Hukuklary baradaky Konsepsiýanyň 17(d) maddasy “ilatyň Azlyklara ýa-da ýerli millete girýän çagalaryň dil taýdan isleg-talaplaryna köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň aýratyn üns berýänlerini” gatnaşýan döwletler goldap höweslendirýänligi nygtalýar.

ÝHHG gatnaşýan döwletler Milli Azlyklaryň döwlet durmuşyna, ykdysady işlere gatnaşypbilmegini üpjün edýän we şol jemgyýeti ösdürip kämilleşdirmäge täsirli hem önjeýli şertleri döretmek borçlaryny hem öz üstlerine aldylar. (Ženewa IV bölümi). Çarçuwaly konwensiýasynyň 15-nji maddasynda görkezilişi ýaly “Milli Azlyklara degişlileriň medeni, jemgyýetçilik hem ykdysady durmuşa täsirli hem doly manysynda, şeýle-de döwlet işlerini dolandyrmaga, aýratynam şolaryň hut özlere gönümel degişlilerine (bähbitlilerine) **şahslaryň täsirli gatnaşmagyny**, deňderejeliliginiň üpjün edilmek borçlaryny hem taraplar öz üstlerine aldylar.” Kopengagen dokumentiniň 33-nji paragrafynda ÝHHG-a gatnaşýan döwletleriň gerekli çäreler geçirilinde, şol Milli Azlyklaryň dil özboluşlylygyny goldap “şoňa degişli ýörite maslahatlaryň geçirilmegini, hut şoňa-da azlyklaryň edaralarynyň we birleşikleriniň gatnaşmagynda her bir döwletiň karar kabul etmek proseduralaryna muwapyk getirilip geçirilme” borçlarynam öz üstlerine aldylar. Ženewa dokumentiniň III-nji bölümünde ÝHHG-a gatnaşýan döwletler Milli Azlyklaryň, ýa-da şolaryň wekilleriniň direktiw (buýrujy), ýa-da maslahatçy edaralaryň işine hakykata muwapyk bolan demokratik görnüşde gatnaşmaklary döwlet işlerine täsirli gatnaşmanyň wajyp elementidigini boýun alyp, tassyklaýar. Dilleriň Ýewropa Hartiýasynyň 11(3) maddasyna laýyklykda şoňa gatnaşýan döwletler Azlyklaryň dilinden peýdalanýan şahslaryň bähbitleriniň aralyp öňe sürülmesini, ýa-da şolaryň, aýratynam teleradio ýaýlymlary ugrukdyrýan edaralarda üns merkezine

alynmagy, amatly ýagdaýyň döredilmeginiň üpjün edilmegini bir agyzdan makulladylar.

- 6) **Ugrukdyryjy garasşyzyk edaralarda** zerurýetligiň döremegi demokratiýa prinsiplerinden we işleriň arassa wyždanlyk bilen dolandyrylmagyndan, şeýle-de halkara tejribesiniň görnükli mysallaryndan gelip çykýar. Ýewropa Ministrler Komitetiniň gatnaşýan döwletlere köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde plýuralizmyň tijendirilip güýçlendirilmegi babatda (№ R (99) 1) berýän tekliplerinde “hususy teleradio ýaýlymlary alyp barýanlara lisenziýalaryň gowşurylmagyna jogapkär bolan milli edaralar özlerine degişli işleri alyp baranlarynda köpçülikleýin habar beriş serişdelerindäki plýuralizmyň güýçlendirilmegine ýardam edilmelidigine aýratyn üns berilmelidigini nygtaýar” (Hususy eýeçilikdäki emlägiň ugrukdyrylmasynyň goşmaça ýazgysynyň I-nji punkty: gepleşikler hem pressa). Milli Azlyklaryň dil sebitindäki hukuklary baradaky Oslo teklipleri (1998 ý.) öz 10-njy düzgünnamasynda hasam takyk teklipler girizip, şonda jemgyýetçilik habar beriş serişdeleriniň “Maksatnamalaryň mazmunyna gözegçilik edip ugrukdyrýan Soweti garasşyzyk bolup, şol işe erkin özbaşdaklygyny saklap biläýjek Milli Azlyklaryň wekilleriniňem goşulmalydygy” şübhelenmesiz aýdylýar.
- 7) Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komitetiniň № R (96) 10 düzgünnamasynda, gatnaşýan döwletlere jemgyýetçilik gepleşikleriniň garasşyzygynyň kepillendirilmesi babatda hödürleýän teklibinde **jemgyýetçilik gepleşikleriniň rolynyň** “habar beriş, magaryf, medeni we tomaşa güýmenjeleri ýaly düzümlerden ybarat bolan ýagdaýlary öz içine giňişleýin alýan bazalaýyn gepleşikler gullugynyň milli hem regional derejelerde hemmä elýeter görnüşde gurnalyp döredilmegi kommunikasiýalardaky plýuralizmyň düýp-özenli faktorydyr” diýilip nygtalynýar. Jemgyýetçilik gepleşikleriniň ýokary hilli hem deňagramlaşdyrylan maksatnamalar bilen üpjün edilmeginiň roly Ýewropa Kazyýetiniň adam hukuklary baradaky *Lentianyň Işinde-de* (paragraf 33) nygtalypdy. Dilleriň Ýewropa Hartiýasy özüniň 11(1) maddasynda “döwlet hyzmatynyň berjaý edip” teleradioýaýlymlary alyp baryjylar Azlyklaryň dilinde gürleýänleriniň talaplarynam ödemelidirler diýilýär. Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komitetiniň Maslahatynda 9 (2003) gatnaşýan döwletlere sanlar arkaly aňladylýan gepleşikleriniň demokratik we sosial goýumynyň tijendirilmegine gönükdirilen çäreleriň güýçlendirilmegi baradaky teklibinde “demokratik jemgyýetiň gepleşikler alyp barýan jemgyýetçilik işgärleriniň roly demokratik jemgyýetiň gymmatlyklarynyň teý-esasyny döredýän syýasy,

hukuk we sosial düzümlerine, meselem adam hukuklaryna, medeniýete we syýasy plýuralizma sarpaly garalmalydygyndan ybaratlygy nygtalynýar.”

Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komitetiniň bellemigine görä “Jemgyýetçilik gepleşikleri geçirýänleriň üstüne çydamlylyk hem düşbilik, medeniýetiniň ösdürülmesi baradaky aýratyn borçlary ýüklenen bolsa, tutuşlygyna alynýan teleradio ýaýlymlar ulgamy çydamsyzlygyň garşysyna aýgytly göreşip bolýjak şertleri döredýän täsirli serişde hökmündäki kuwwatly güýçdir”.

Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komitetiniň agza-döwletlere köpçülikleýin habar beriş serişdeleri we çydamlylyk görkezilme şertleriň döredilmeginiň ösdürilmegi baradaky Maslahatyna edilen № R (97) 21 goşmaça ýazgysynyň 5-nji punkty). Ministrler Komiteti agza-döwletlere degişli täze habar beriş kommunikasiýalar tehnologiýasynyň sebitlerinde ýetirilýän jemgyýetçilik hyzmatlarynyň uniwersal ulgamy barada berýän № R (99) 1 tekliplerinde täze kommunikasion we habar beriş hyzmatlaryndan peýdalanýanlaryň bähbidi üçin, hökümet işgärleri bilen hususy sektoryň bilelikdäki hyzmatdaşlykly hereket etmekleriniň has oňaly netijelere getirýänliginiň ikiuçsyzlygy hem bellenilýär.

- 8) Çarçuwaly konwensiýanyň 9(3) maddasy Milli Azlyklara degişli şahslaryň öz dilinde **teleradioýaýlymlaryny döredip ulanmagyna mümkinçilikleriň** barlygyny görkezip, şony kepillendirýär. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 11-nji maddasynda döwlet syýasatynyň Dil Azlyklary üçin durmuşa geçirilip bilnäýjek şeýle mümkinçilikleriň dürli görnüşleri sanalybam geçilýär.

III. UGRUKDYRYLYŞ

- 9) Teleradioýaýlymlaryň ugrukdyrylyşy şu düzgünnamada getirilip **görkezilen prinsiplere esaslandyrylyp**, azlyklaryň diilerinde teleradioýaýlymlar geçirilmesiniň üsti bilen, jynsparazlygyň edilmezlik şertinde, öz pikiriniň erkin beýan edilmegi, medeniýetiň, diliň dürlüliginiň, diliň özboluşlylygynyň goranylmagy goşulyp girizilmelidir. Öz pikirini erkin beýan edip aýtmagyň hukugyny bozýan ugrukdyrylyş HPRSH-niň 19(3) we AHÝK-niň 10(2) maddalarynyň garamagyna düşüp, şol erkinligiň amala aşyrylmaklygy “kanuny tarapdan göz önünde tutulan we demokratik jemgyýetde hökmany bolan milli howpsuzlygyň bähbitleriniň aralmagy üçin, territorial bitewiligiň ýa-da jemgyýetçilik düzgün-tertiplerinde bidüzgünçilikleriň we jenaýatlaryň önüni almak, saglygyň we ahlaklylygyň goragy, gaýry şahslaryň mertebesini hem-de hukuklarynyň goralmagy, ýaşyryn görnüşde alynan habardyr-syrlaryň paş edilmezligi we adylýetiň at-atbraýyna we tarapgöýsizligine şek

ýetirilmezligini” üpjün etmäge gönükdirilen çärelerden başga halatlarda öz pikiriňi erkin beýan etmeklik hukugy çäklendirilip bilinmez.

AHÝK-niň 10(1) maddasyna laýyklykda lisenziýlemek köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň ugrukdyrylyşynyň mümkingadar usullarynyň biridir. Milli Azlyklaryň öz pikirlerini erkin beýan etmek we şolaryň köpçülikleýin habar beriş serişdelerine bökdençsiz çemeleşilme hukugyna degişlilikde bolsa Çarçuwaly Konwensiýanyň 9(2) maddasy gatnaşýan döwletleriň “radioýaýlym, telewizion ýaýlymlar, ýa-da kinematograf kärhanalarynyň hiç bir jynsparazlyksyz we hakyky delilleriň esasynda lisenziýlenilmeginiň bökdençsiz geçirilmegine hukuklydyklaryny” berkarar edýär. Krakow dokumentindäki (paragraf 6.1), Ženewa Maslahatynyň dokladyndaky (VII bölümi) ýaly ÝHHG-e gatnaşýan döwletler hem teleradioýaýlymlaryň diňe kanuny esasynda we halkara standartlaryna muwapyklykda ugrukdyrma borjuny öz üstlerine aldylar.

- 10) ÝHHG gatnaşýan döwletlerem Milli Azlyklara degişlileriň “habarlary öz dilinde ýaýratmaga, şoňa bökdençsiz çemeleşip, maglumatlary alyşup-berişilmäge-de hukuklarynyň barlygyny” ykrar etdiler. (Wena dokumenti, Adamperwerlik we Gaýry sebitlerde Hyzmatdaşlyk etmek, Habar beriliş, paragraf 45; Kopengagen dokumenti, paragraf 32.5). **Lisenziýlemek we ugrukdyrylyşyň gaýry görnüşleri** şol hukugyň amala aşyrylmagyna päsgelçilikler döretmeli däldir. Adam Hukuklary baradaky Ýewropa Komissiýasy Adylyýet ýol berlişe degişli özüniň kararynda *Feraýn Alternatifs Lokalradio Berniň Şweýsariýanyň garaşsyzlygyna* gozgalan işinde (1986-njy ýylyň Garaşsyzlyk aýynyň 16-sy, öwezi doldurylmak baradaky № 10746/84 talap-arzasynda) *Handisaýdyň* Işindäki karary sitirmek bilen, lisenziýlenilme ulgamynda plýuralizmlylygyň, çydamllylyk görkezilmeginiň we gözyetim örüsininiň giňliginiň talaplaryna sarpa goýulmalydygyny mälim etdi. Komissiýa şuňa teleradio ýaýlymlaryň dili baradaky sowalyň girýänliginem düşündirdi:

[...] Belli bir ýagdaýlarda ýaýlymlar geçirmäge lisenziýa bermekden boýun gaçyrmaklyk [Ýewropa] Konwensiýasynyň 10-njy maddasy bilen 14-nji maddasynyň utgaşyklygynda çylşyrymly ýagdaýa getirmegi ähtimaldyr, Meselem, lisenziýa berilmeginden boýun gaçyrylmagynyň netijesinde göz önünde tutulýan belli bir ýeriň ilatynyň agramly böleginiň öz dilinde berilýän gepleşiklerden kesilmegi şeýle oňaýsyz ýagdaýlary döredip biler.

Hususy habar beriş serişdelerine degişlilikde bolsa Ýewropa Sowetiniň Parlament Assambleýasy Ýewropa döwletlerindäki köpçülikleýin habar beriş serişdelerindäki öz pikirini beýan edilmeginiň Erkinligi we habarberiliş baradaky 2003-nji ýylyň 1589-njy belgili Maslahatynyň 17(vi) paragrafynda gatnaşýan döwletleri “Azlyklaryň dilinde gepleşikler geçirýän köpçülikleýin hususy habar beriş serişdeleriniň döredilmeginiň hem işledilmeginiň çäklendirilmeginiň aradan aýrylyp, ýatyrylmagyna” çagyrdy.

- 11) **Ugrukdyrylyşyň islendiginiň deňbarabarlygy** babatda adam hukuklary baradaky Ýewropa Kazyýeti AHÝK-niň 10-njy maddasynda gepleşikleriň ugrukdyrylyşynyň belli bir kanuny matlaby yzarlamagynyň we şoňa laýyklandyrylyp deňbarabar getirilmeginiň talap edilýänligini ençeme gezek ýatlady.

Lentianyň Işi bilen baglanyşykly bolan Kazyýetiň kararynyň 32-nji paragrafynda tehnika goşmaça girizilen lisenziirlenilmä degişli delilleriň aşadakyalaryny Kazyýet sanabam geçipdi: “göz önünde tutulýan stansiýanyň hili we maksatlary, şonuň milli, regional, ýa-da ýerli dildäki mümkin bolajak auditoriýasy, şeýle-de halkara şertnamalaryndan gelip çykýan kesgitli auditoriýanyň hukuklaryny üpjün edip bilmesi we talaplaryny ödäp kanagatlandyrmasy”. *Tele 1 Privatfernzegezelsaft MBH-niň Awstriýanyň garşysyna* gozgalan işiniň çözgüdinde (2000-nji ýylyň Ruhnama aýynyň 21-indäki öwezini doldurylyşy baradaky talap-arzasynda № 32240/96, paragraflary 39-40) **fokus auditoriýasynyň möçberi we şonuň alternatiw telewizion we radioýaýlymlara çemeleşilme mümkinçiligini**, meselem, (kabel telewideniýesi) arkaly çäklendirilmän, deňbarabarlandyrylmagynyň kesgitlenilmeginde düýpli orny eýeleýänligini Kazyýet belläp geçipdi. *Wereýn Alternatifs Işinde* “medeni we lingwistik plýuralizm, tekizlikdäki we daglyk ýerlerindäkileriň aralygynyň deňleşdirilmegi hem deňagramlygy ýaly deňagramlaşdyrylan federatiw syýasaty ýagdaýlaryň ugrukdyrylyşynyň deňbarabarlandyrylmagyna üns merkezine alynlyp boljakdygyna” Komissiýa kesgitläpdi.

- 12) Audiowizual işleriň azlyklaryň dillerinden we azlyklaryň dillerine **terjime edilme, gaýtalanma, sinhron terjime edilme we subtitrler bilen üpjün edilme** meseleleriniň ugrukdyrylmasy hususy pikirleriň erkin beýan edilme hukugyna ters gelmän, gaýtam azlyklaryň wekilleriniň goralmagy baradaky halkara borçlarynyň berjaý edilmegine, şeýle-de düşüňsmäge, çydamlylyk görkezmege we Milli Azlyklara degişlileriň döwletiň ilatynyň esasy toparynyň adamlary bilen ysnyşyp dostlaşmagyna ýardam etmelidir. Ugrukdyrylyşda

azlyklaryň dillerinde ýaýlymlaryň geçirilmegine, azlyklaryň dillerinde berilýän gepleşikleriň kabul edilmegine päsgelçilik döredilmeli däldir. Dilleriň Ýewropa Hartiýasynyň 12-nji maddasy gatnaşýan döwletlerden regional dillerde, ýa-da azlyklaryň dilinde ýazylan eserleriň terjimeleriniň, gaýtalanmalaryň, sinhron terjimesiniň we subtitrleriniň köpeldilmesi arkaly şolaryň elýeter edilmegine ýardam etmeklerini ündäp, zerur bolan ýerinde terjimeleriň edilmegine we adalgalaryň barlag-agtarylyş işleriniň geçirilmeginiň amala aşyrylmagyna hemaýat edip, pul kömeginiň ýetirilmegini hem talap edýär.

- 13) HPRSH we AHÝK “döwlet serhetlerine baglaşyksyz garaşsyzlykda” pikirleriň erkin beýan edilmegini kepillendirýär. Çarçuwaly konwensiýasynyň 17-nji maddasynda hem edil şeýle görnüşde Kopengagen dokumentiniň 32.4 paragrafynda belenilip geçilişi ýaly, **serhet çäkleriniň daşyndan gelýän gepleşikleriň erkin kabul edilmegi** Milli Azlyklara degişli şahslaryň hukukly nukdaýnazarlarynyň görnüşleriniň biri bolup, aýratynam etniki, medeni, dil we dini miraslarynyň umumylygy bolan serhetara şahslar bilen azat hem dostlukly parahat aragatnaşyklaryň ýola goýulyp goldanylmagynyň goralmagyny kepillendirýär.

ŞÇÇT-niň 4-nji maddasy gatnaşýan döwletleriň şu Konwensiýanyň “düzgünnamalaryna muwapyk getirilen maksatnamalaryň kabul edilşiniň erkinligini üpjün edip, öz territoriýasynda şolaryň retranslýasiýasyny (alynyp eşitdirilşini) çäklendirmeyär”. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 11(2) maddasy ugrukdyrylma rugsat berip, şoňa goşmaça görnüşde gatnaşýan döwletleriň “ulanylýan dile meňzeş, ýa-da regional diline hem Azlyklaryň diline ýakyn bolan dillerde goňşy ýurtlardan berilýän teleradioýaýlymlary geçirilip, gönümel görnüşde erkin kabul edilmegini kepillendirip, goňşy ýurtlardan şol dillerde berilýän radio-telewizion ýaýlymlaryň geçirilmegine päsgel berilmezligini berkarar edýär”.

Galyberse-de serhetara gepleşikleriň geçirilme prinsipi döwletlere ýurduň öz içindäki döwletara maksatnamalaryň döredilme borjyndanam boşatmaýanlygy Çarçuwaly Konwensiýasynyň 9-njy maddasynyň düzgünnamalaryndan gelip çykýandyr. Çarçuwaly Konwensiýasy babatdaky konsultatiw Komitetiniň pikirçe, “goňşy ýurtlardan berilýän maksatnamalaryň elýeterligi Milli Azlyklara degişli bolan döwletiçe maksatnamalaryň üpjün edilmek zerurýetligi baradaky sowallary ret edilip, aradan çykarylyp aýrylmaýar.” (Albaniýa baradaky çykarylan netije, 2002 ý., paragrafy 50). Mundan-da daşary, 11-nji Oslo tekliplerinde “daşary ýurtlardan berilýän ýaýlymlaryň elýeterligi bikanun çäklendirilmeli däldir. Şeýle elýeterlik döwletiň

jemgyýetçilik maliýeleşdirilen habar beriş serişdelerindäki azlyklar üçin bölünilip berilýän wagtyňyň şol azlyklaryň ýaşayan ýerinde çäklendirilmeginiň aklanylyp unalýanlygyny aňlatmaýar”.

IV. AZLYKLARYŇ DILLERINIŇ GOLDANYLMAGY

- 14) **Azlyklaryň dilinde berilýän gepleşikleriň döwlet taraplaýyn goldalynmagy** halkara-hukuk dokumentleriniň ençemesinde şöhlelendirilendir. HPRSH-niň 27-nji maddasyna laýyklykda gatnaşýan döwletler Azlyklara degişli bolan şahslaryň hukuklarynyň doly suratda berilmegini üpjün edip, Azlyklaryň öz medeniýetinden hem dilinden peýdalanyň, şolary ösdürip kämilleşdirme hukugynyň goralma zerurýetligi döräninde esaslandyrylan degerli çäreleri görmäne borçlydyklary hem takyk nygtalýňar. BMG-nyň Azlyklar baradaky beýannamasynyň 4(1) maddasy, Azlyklara girýän şahslar özleriniň adam hukuklarynyň ählisinden täsirli peýdalanyň bilmegi üçin “zerurýetlik döräninde döwletiň degerli çäreleri görmelidigi” göz önünde tutulýar. Çarçuwaly Konwensiýasy 6(1) maddasynda “dil baglansygyna garaşsyz” şahslaryň ählisiniň arasynda “ikitaraplaýyn sarpadyr-hormat goýulmagyna, özara düşüňilmegine we hyzmatdaşlyga”, habar beriş serişdeleriniň üsti arkaly hem taraplaryň goldaw-itergi bermegini berkarar edýär. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 7(1)(c) maddasynyň göz önünde tutulýan “regional we azlyklaryň dilleriniň ýitirilmän saklanylmak maksady bilen şonuň goldanylmagyna zerur bolan şertleriň döredilip, aýgytly çäreleriň geçirilmegi gerekdir” diýilen görkezme bilen taraplar doly razylaşyp ylalaşdylar. SÇÇT-niň 10(3) maddasyna laýyklykda, gatnaşýan döwletler “Ýewropa maksatnamalarynyň öndürilip döredilmegine, aýratynam audiowizual mümkinçilikleri pes, ýa-da dil etraplary çäkli ýurtlarda şolaryň kämilleşdirilmegine degerli goltgy berilip goldanylmagy üçin teleýaýlymlary alyp barýanlara jynsparazlyk bildirmezliginde has jaýdar geläýjek oňaly serişdeleriň ideg-gözlegine bilelikde çykmagy hem özlerine borç edindiler”. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 11(1)(a, b we c) maddalary döwletlerden regional, ýa-da azlyklaryň dillerindäki radio translýasiýalaryň we telewizion ýaýlymlarynyň, ýa-da maksatnamalaryň döredilmeginiň üpjün edilmegini, şolaryň höweslendirilip ugrukdyrylmagyna hem ösdürilmegine goltgy berilmegini hasam takyk görnüşde talap edýär. Mundan-da daşary Diller Ýewropa Hartiýasy özüniň 11(1)(d) maddasynda gatnaşýan döwletleri “audio we audiowizual önümleriň regional, ýa-da Azlyklaryň dilinde öndürilip ýaýradylmagyna-da” borçly edýär.

Şeýlelikde Halkara Hukuk dokumentleri Azlyklaryň dilinde geçirilýän gepleşiklere giňişleýin **elýeterligiň üpjün edilmegini** nygtap, şonuň hut şeýle edilmelidigini gönümel salgy berýär. Meselem, Çarçuwaly Konwensiýasy 9(4) maddasynda “özleriniň kanun ulgamlarynyň çäklerinde Taraplaryň Milli Azlyklaryň habar beriş serişdelerine çemeleşibilmesini ýeňilleşdirmek üçin degişli çäreleri görmelidiklerini” göz önünde tutýar. 9(1) maddasy bolsa Milli Azlyklara degişlilere milletparazlyk edilip, şolaryň habar beriş serişdelerine çemeleşibilmesiniň çetinleşdirilmegini çürt-kesik gadagan edýär. Diller Ýewropa Hartiýasy 12(1)(a) maddasynda gatnaşýan döwletleri “regional, ýa-da Azlyklaryň dilindäki eserlere çemeleşibilmä goltgy berilip ösdürilmegine ýardam etmekligi” gönümel borçly edýär”.

- 15) Azlyklaryň dilinde gepleşiklere giňişleýin çemeleşibilmäniň üpjün edilmeginde Milli Azlyklara degişli şahslaryň **sanynyň, oturymly ýeriniň we ýerleşişiniň** döwlet tarapyndan hasabata alynlyp, şolaryň **talaplarynyň bähbitlerine we gyzylanmalaryna** ünsüň berilmegi hakyndaky talaplar, döwletleriň şu işine täsirli hem deňderejeli çemeleşmäni üstünlikli durmuşa geçirmegine ýardam edýär. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 11(1) maddasy gaýry çärelerden daşary her bir “diliň ýagdaýyna we tutýan ornuna baglylykda” köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň sebitlerindäki alynlyp barylýan syýasatyň işlenilip düzülmesini hem göz önünde tutýar. 9-njy Oslo Maslahatynda Milli Azlyklaryň dil sebitindäki hukuklary baradaky teklipleri şu düşüňjani hasam çürt-kesiklendirip, gepleşikleriň göwrümi we hili “Milli Azlyklaryň sanyna we Milli Azlyklaryň toplanyp jebisleşiş derejesine deňeçer getirilip, şolaryň ýagdaýyna we mätäçlikdir-zerurýetliklerine muwapyklandyrylmalydyr” diýilip görkezilýär. Milli Azlyklara degişlileriň habar beriş serişdelerine çemeleşibilmesini ýeňilleşdirýän çäreler görüleninde Çarçuwaly Konwensiýasy gatnaşýan döwletleri medeni plýuralizmyň üpjün edilip, çydamlylyk görkezilmeginiň höweslendirilmegini (9(4) madda), şeýle-de ähli şahslaryň arasynda hormatlanylmanyň, özara düşünişmekligiň we hyzmatdaşlygyň ardam edilmegine-de borçly edýär, 6(1) madda). Dilleriň Ýewropa Hartiýasynyň 7(1)(e) maddasy şol sanda-da gepleşikleriň üsti arkaly regional, ýa-da aglaba köpçüligiň dilinden peýdalanýanlaryň we esasy döwlet diline birmeňzeş, ýa-da şoňa ýakyn görmüşlisindäkisini ulanýan toparlaryň aralarynda dostlukly aragatnaşyklaryň saklanylmagyna, şeýle-de döwletiň başga döwletiň başga dillerinden peýdalanýan beýleki toparlary bilen medeni gatnaşyklaryň gurnalmagyna-da uly ähmiýet berýär. Şeýle-de hut şol dokument regional, ýa-da Azlyklaryň dilinde gürlenýän, ýöne şol dillerde gürlenilýän ýerlerde ýaşayanlaryň öz meýletinliginde şol dilleri öwrenmegine zerur bolan şertlerdirmümkinçilikleriň döredilmeginiň möhümligini hem nygtaýar. 7(1)(g) madda

laýyklykda, azlyklaryň dillerinde gerekli derejede geçirilýän gepleşikler Umumymilli derejede höwslendirilmelidir. Şu ýagdaý aýratynam döwlet territoriýasynda juda pytraňňy ýaşayan Azlyklara hasam köp derejede degişlidir.

Maslahatyň şu bölüminiň A, B we C bölekleri döwletleriň teklipl edilýän usullar arkaly teleradioýaýlymlarda azlyklaryň diliniň ulanylyşynyň goldanylmasyny görkezýän doly sanawy däldir. Bular aýry-aýry döwletleriň öňdebaryjy tejribeleriniň şöhlesi we şu Maslahatda beýan edilen teklipleriň ýörelgesidir. **Jemgyýetçilik ýaýlymlarynda** Azlyklaryňam diliniň bolmaklygynyň üpjün edilmeginiň aýratyn borç edilýänligi hem nygtalynýar. Ýewropa Inisiatiwasynyň Merkezi Mehanizmnyň 1994-nji ýylda gatnaşýan döwletlerdäki Azlyklara girýänleriň hukuklaryny goramak baradaky 19-njy maddasy “döwlet telewizion we radiokompaniýalarynyň bar ýerlerinde Milli Azlyklara degişli şahslara mümkin boldygyça şeýle habar berilişleriň serişdelerine açyk hem bökdençsiz çemeleşip bilmäge, şol sanda-da öz dilinde maksatnamalar döretmäniň üsti bilen girilmesine hukuk berilýänligini kepillendirýär”. Ýewropa Sowetiniň çäklerindäki Amsterdam şertnamasyna (1997-nji ýyl, Oguz aýy) baglylykda agza-döwletlerdäki jemgyýetçilik gepleşikler ulgamy baradaky Protokol “agza-döwletlerdäki jemgyýetçilik gepleşikler ulgamy her bir jemgyýetiň demokratik, sosial we medeni talaplary we habar beriş serişdelerinde plýuralizmyň saklanylmagynyň zerurlygy bilen gönümel baglanyşyklydyr” diýilip bellenilýär.

Hususy habar beriş serişdelerinde Azlyklaryň dillerinde geçirilýän gepleşikleri birnäçe usullar arkaly höwslendirip bolýar, şol sanda-da **lisenziirlenilmäniň** üsti bilen hem. Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komiteti gatnaşýan döwletler: “Ýerli gepleşikleri geçirýän hususyýetçilere lisenziýalaryň gowşurylmagyna jogapkär milli edaralar öz işlerini berjaý edenlerinde köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň plýuralizma ýardam etmeklerine aýratyn üns berilmelidir” diýilen (Ýewropa Sowetiniň Ministrler Komitetiniň Maslahatlaryna girizen № R(99) 1 goşmaça goldanmasyndaky gatnaşýan döwletlere köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde plýuralizmyň tijendirilip güýçlendirilmegi babatdaky çäreler barada berýän teklipleri, punkt 1, Hususy eýeçilikdäki emlägiň ugrukdyrylyşy: gepleşikler we pressa). ÝHHG-niň Ženewa dokumentiniň VII bölümünde maglumatlar gowşurylmak arkaly köpçülikleýin elektron habar beriş serişdelerine döwlet kömeginiň ýetirilip, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň öz maksatnamalarynda şol bir wagtda Milli Azlyklaryň dil özboluşlylygynyň hasabata alynylmagynyň ýola goýulmagynyň amala aşyrylmagyna-da çagyrdy.

- 16) Azlyklaryň dillerinde gepleşikleriň geçirilmegi **maliýe goldawynyň berilmegi** baradaky sowala garalmagy üçin döwletlere çagyryş Milli Azlyklara degişli şahslar üçin teleradioýaýlymlaryň elýeter we deňderejeli bolmalydygynyň üpjün edilmek borjundan gelip çykýar. Gatnaşýan döwletlerdäki ýaşaýan Azlyklara degişlileriň hukuklaryny goraýan Merkezi Ýewropa Inisiatiwasynyň Mehanizmyň 19-njy maddasy, şol sanda-da “Milli Azlyklara degişli şahslaryň döwlet düzgünnamalaryna laýyklykdaky we maliýe goldawynyň mümkinçiliginde öz dillerinde habar beriş serişdelerinden peýdalanmak hukugyny döwletleriň kepillendirýänligini” göz önünde tutýar. Milletparazlygyň edilmezlik prinsipi azlyklaryň dillerinde gepleşikler geçirýän telewizion we radiokompaniýalara köpçülikleýin habar beriş serişdelerine gönükdirilen döwlet kömeginden deňderejeli paýyň berilmegini talap edýär. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 11(1)(f) maddasy gatnaşýan döwletlerde “kanuny tarapdan köpçülikleýin habar beriş serişdelerine umumylykda maliýe goldawy göz önüne tutulan bolsa, regional, dilleriniň ýa-da Azlyklaryň dilleriniň köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ullanylýan serişdeleriniň goşmaça çykadjylaryny tölemeli”, ýa-da “regional dillerde ýa-da azlyklaryň dillerinde öndürilýän audiowizual önümçiligine öňden bar bolan Ykdysady çäreler giň gerim berilmelidir.”

Azlyklaryň dillerinde **audiowizual önümleriň öndürilip ýaýradylmagy** barada öňden bellenilip geçilişi ýaly, Dilleriň Ýewropa Hartiýasynyň 11(1)(d) maddasy gatnaşýan döwletleri “regional, ýa-da azlyklaryň dillerinde audio we audiowizual önümleriniň öndürülişini sylaglamaga we/ýa-da gołtgy berip höweslendirmäge” borçly edýär. Ýewropa Sowetiniň Minstirler Komiteti, özüniň [Düzgünnama] diýlip atlandyrylýan № R (93) 5 Düzgünnamasynyň mazmunynda audiowizual eserleriň öndürilmegine bolan güýçdir-mümkinçilikleriň pes, geografiýa ýa-da dil ýaýrawlarynyň çäkli bolan ýurtlarynda ýa-da etraplarynda öndürilen şeýle önümleriň Ýewropanyň teleýaýlymlar audiowizual önümleri bazarlarynda ýaýradylmagyna we gepleşikler geçirilmegine ýardam etmäniň prinsiplerini saklaýar. AHÝK-niň 10-njy maddasynda berkidilen azatlygyň “audiowizual potensialynyň pes, geografiki ýa-da dil ýaýrawynyň çäkli bolan ýurtlaryndaky ýa-da etraplaryndaky öndüriljilere öz önümlerini ýaýratmak üçin Ýewropa telewizion bazarlaryna çykyp, bökdençsiz girişilmegine täsirli giň ýol açylmasy arkaly şonuň ýeterlik derejede amala aşyryljaklygyna” Komitet umyt baglaýar. Ýewropa Soýuzynda, 97/36/EC Direktiwasyna Giriş 31-nji maddada, diýen “giriş bölümünde gatnaşýan döwletleriň her biriniň audiowizual mümkinçilikleriniň göz önünde tutulmagynda we Ýewropa Soýuzyndaky giňişleýin ýaýramadyk dilleriň goralma zerurýetliginiň ünse alynyp, şolara

garaşsyz öndürijiler Birleşiginiň hökmany goldawynyň gerekligi nygtalynýar”. 'Garaşsyz öndüriji' diýilýän düşünjäniň takyk kesgitlenilmeginde “agza-döwletler öndüriji kompaniýasynyň hususy eýeçiliginiň düzülşini, gepleşikler geçirýän belli bir şahsa berilýän maksatnamalaryň göwrümlerini we ikinji hukuklylygyň eýeçiligine degişli görnüşde üns merkezine alynylmagy” zerurdyr. (Sowetiň 89/552/EES Direktiwasyň özgerdip üstüni doldurýan, düzediş girizýän Ýewropa Parlamentiniň we Soýuzynyň 1997-nji ýylyň Oguz aýynyň 30-yna çykaran 97/36/EC Direktiwasy, “Gatnaşýan döwletleriň telewizion gepleşikleriniň işine degişli bolan kanun çykaryjylyk düzgünleriniň, instruksiýalarynyň we administratiw aktlarynyň ugrukdyrylyşy”).

- 17) Azlyklaryň dilinde gepleşikleriň geçirilmegi üçin zerur bolan **kadrlaryň taýynlanylmagy we potensialyň artdyrylmagy** baradaky talaplar ýokarda getirilip görkezilen Halkara Hukuk dokumentleriniň ençemesinde-de sanalýandyr. Diller Ýewropa Hartiýasynyň 11(1)(g) maddasy, gatnaşýan döwletlere köpçülikleýin habar beriş serişdelerindäki gepleşiklerde “regional, ýa-da Azlyklaryň dilini ulanýan žurnalistleriň we gaýry işgärleriň taýynlanylmagyna kömek bermeklerini” talap edip, gönümel borçly edýär.